

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

L'art antic a l'església de Santa Maria de Cervera

LA historiografia de Cervera té un ascendent il·lustre en un home del segle xvi, mossén Baltasar Sança, tot ell ple d'amor a la vila i encuriosit per les antiguitats de l'església parroquial en la qual exercia son ministeri. En el *Llibre Major de Misses* de l'Arxiu de la Comunitat de preveres d'aquella església hi deixà anotades gran nombre d'observacions tretes d'antics documents, molts dels quals ja no han pogut ésser novament estudiats, i cal recorre al llibre de mossén Sança si es volen esquivar els prejudicis que alguns escriptors més moderns han sembrat amb excessiva prodigalitat en el camp de la història de Cervera.

La tradició historiogràfica la prosseguí en el segle xvii En Pere Giscafré, recollint-la en la centúria següent En Josep Corts i un xic més tard el P. Ferrussola, de la Companyia de Jesús.

Però l'esforç dels historiadors no ha arribat encara a exhaurir les fonts dels documents que son guardats als arxius, de l'estudi dels quals cal esperar l'esclariment dels problemes que per a la història de l'art antic català ofereix el passat de la vella església de Santa Maria. Actualment, els Srs. Faust de Dalmases i Ferran Razquin i el Rvnd. mossén Rossend Vila posen una atenció sol·lícita en recollir i comprovar les dades documentals escampades ací i allà, i vindrà dia que aquesta tasca generosa donarà el seu fruit de maduresa i ens podrem alegrar de tenir historiat un monument de tanta significació dins l'art gòtic com és aquest temple de Cervera.

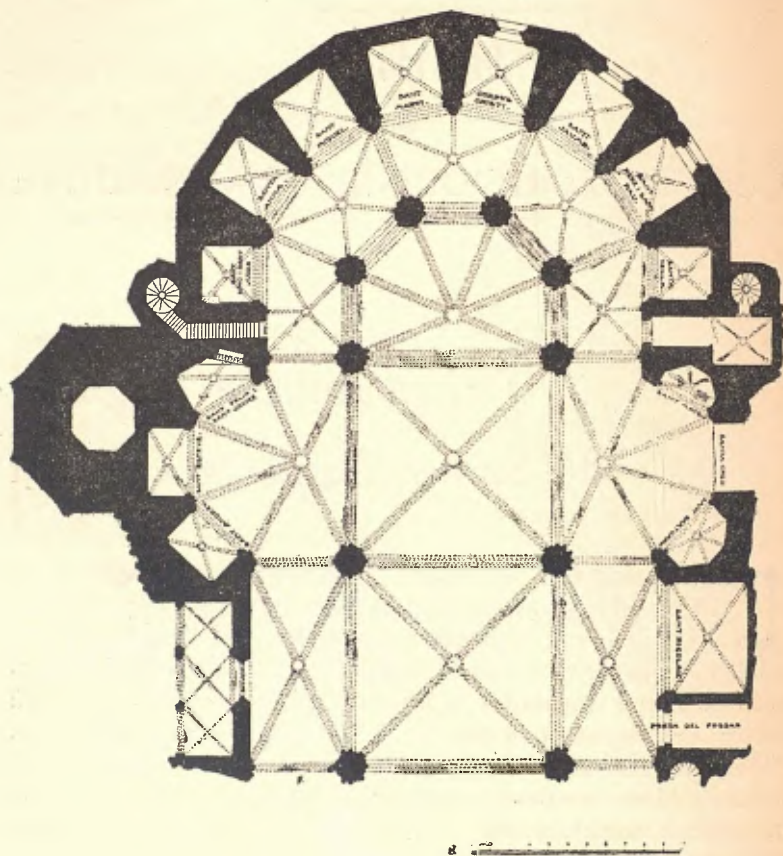

FIG. 1 Planta de la part més antiga de l'església de Santa Maria de Cervera, indicant la dedicació primitiva de les capelles

Dibuix del servei de Catalogació de Monuments de la Mancomunitat

Els temps primitius d'aquest temple no més els podem conèixer plenament estudiant l'arxiu del monestir de Ripoll, del qual era pertinença des del segle XIe a ran mateix de la reconquesta del castell de Cervera. Perdut aquell fons documental, és forçós reduir les recerques als arxius locals i a l'episcopal de Vich, a la diòcesi del qual correspongué Cervera fins que fou creat el bisbat de Solsona. Uns i altres, però, no més ens ofereixen documentació seguida a partir de la catorzena centúria quan ja l'església de Cervera havia sofert una profunda transformació i s'estava bastint

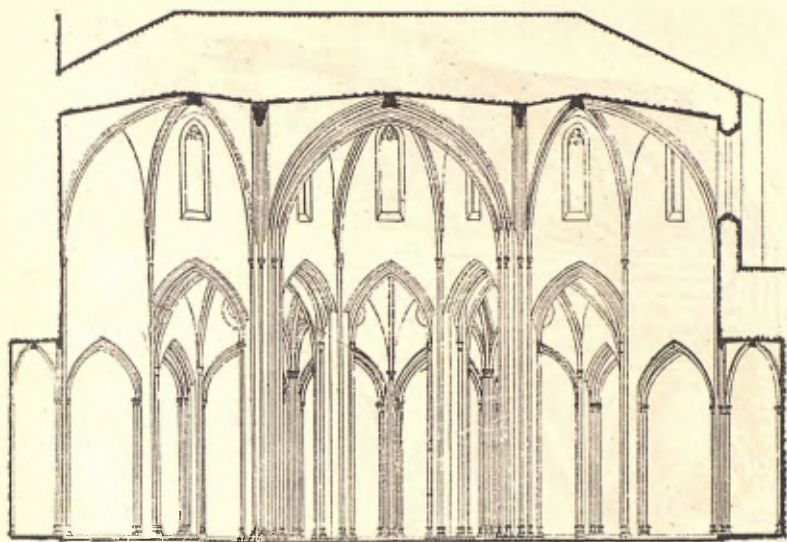

FIG. 2 Estructura de l'absis i creuer de l'església de Santa Maria de Cervera

Dibuix de Francesc Folguera

segons una planta nova, el compliment de la qual fou obra llarga i durà encara fins tot el segle ^{xv}é.

Fou començada l'obra per l'absis, corrent el segle ^{xiii}, i s'hi deixaren assenyalades vuit capelles fondes, esculpint en les claus de les voltes respectives la imatge del sant al qual eren dedicades. Els braços del creuer foren així mateix termenats amb sengles absidioles compartides interiorment en tres capelles i donant a l'estructura del temple un aspecte ben singular que encara és albirador a despit de les mutacions modernes.

Successives transformacions han portat molta confusió en els noms de les capelles d'aquesta part antiga de l'església sens que els moderns historiadors l'hagin pogut esvaïr tota, i com sigui que tot sovint ens hi haurem de referir en el curs d'aquestes anotacions hem volgut deixar aquest punt esclarit de bell principi.

Ens hem valgut per aixó, ultra l'estudi directe de les claus de volta que al·ludiem, dels llibres de visites pastorals del bisbe de Vich, els quals, atenent una petició nostra, foren examinats pel P. Frederic Vila, C. M. F., que tantes i tan valioses mostres té donades d'amor a la història de Cervera.

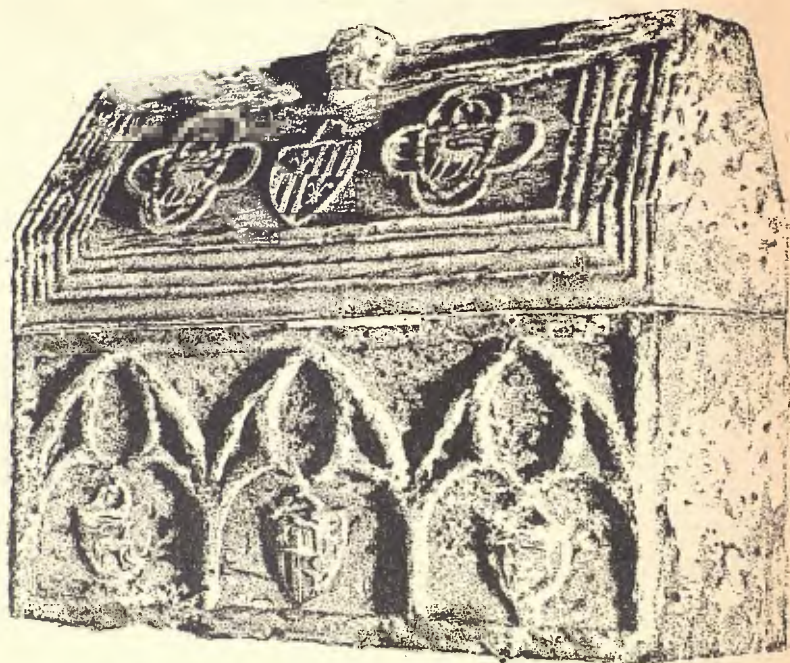

Fig. 3 Sepulcre anònim en la capella de Sant Esteve

Dibuix de Marian Ribas

La primera de les visites anotada és de l'any 1334, la qual, no essent visita de costums, no dona l'inventari de les capelles, essent-hi no més retretes les de Sant Vicens, Sant Andreu, Sant Esteve i Santa Tecla. Als anys 1391, 1395 i 1428 corresponen altres tantes visites, aquestes completes, resseguint l'itinerari de les quals és fàcil situar cada una de les capelles absidials, com ho hem fet en la planta que acompanyem (Fig. 1). D'un portal a l'altre i començant per la banda de l'Epístola, segueixen així: Sant Andreu, Sant Esteve, Sant Felip i Sant Jaume, apòstols; Sant Simó i Sant Judes, Santa Anna, Sant Miquel, Sant Martí, Corpus Cristi, Sant Jaume, Sant Pere i Sant Pau, Santa Tecla, Sant Mateu, Santa Creu (on és ara la capella fonda del Sant Misteri), Sant Bartomeu i Sant Nicolau.

Les capelles, a mida que s'anaven construint, eren venudes a confraries o particulars que hi feien construir el corresponent retaule, fent-hi alguna piadosa fundació de misses o beneficis, i elegint-les per lloc de sepultura. Aquest era el costum generalment

FIG. 4 Part davantera de la coberta d'una caixa de fusta del segle XIV procedent de la capella de Sant Esteve

Calc de F. Gómez i J. Carrera

seguit i així fou fet en l'església de Cervera, havent arribat a nosaltres abundoses mostres de l'art que regia la decoració de les capelles.

LA CAPELLA DE SANT ESTEVE

Aquesta capella, situada al mig del braç del creuer de l'Epistola, dins el gruix del campanar, està actualment obstruïda per l'orgue que en pren to'ta la part alta, no deixant a sota sinò un espai irregular i fosc. Es curiós observar com tots els historiadors de l'església emmudeixen davant d'aquesta capella que no mereixia pas ésser tinguda en aquest oblit, car en les capitulacions amb els constructors de l'església hi és posada sovint com terme de les obres, i calia tenir-la situada amb certesa per a fer-se entenedora la lletra dels documents. La dedicació primitiva no és pas dubtosa veient la imatge del sant patró representada en la clau de la volta amb la indumentària de diaca i els atributs consuetudinaris del llibre, la palma i les tres pedres damunt del cap. Be és cert que aquesta imatge no la veu fàcilment tothom que vol, per ço com el muntatge dels orgues la sustreuen a tota mirada, havent estat ben costosa d'obtenir la fotografia que reproduïm. (*Fotografia 1*).

Tampoc és dubtós que la família que feu construir la capella, o l'adquirí tot just construïda, tenia per senyal de llinatge un cervol dins una bordura, perquè aquest és el senyal que ostenten els capitells de les arcades (*Fotografia 3*), i és el mateix que hom troba en dues caixes sepulcral de pedra bon xic malmeses actualment per les reformes de la capella (*Fig. 3 i fot. 2*). Però no sabriem quin era aquest llinatge si no ens en deia el nom ben explícitament una caixa ossari, la qual, fent nosa a la capella fou portada a la cripta

de l'església, restant-hi perduda quan la cripta fou paredada vers l'any 1821. Es una caixa de fusta amb coberta a dos vessants, conservant-se no més la davantera en la qual apareix la llegenda següent: *Ací e la ossa d'en Jacmó Gili, a qui Deus perdó*, escrita amb lletres majúscules de forma ornamental i en pintura negra, damunt una faixa blanca (Fig. 4); la resta del parament és tenyit de verd fosc, ocupant la part central un escut de camper de güella amb bordura i cérvol d'or. Escuts amb el mateix senyal es troben en el parament anterior de la caixa i en els seus dos caps. L'estilització que ofereix la figura del cérvol amb el cap i el ramatge de les banyes vists de pla, contràriament a la situació del cos, i l'anatomia general indicada d'una manera convencional, sembla tenir encara un cert regust arcaïtzant no desproveït de gràcia. Cal observar la mateixa interpretació estilística en el cérvol dels altres escuts de la capella i àdhuc en el que apareix en la clau de volta que lliga les arcuacions altes del presbiteri de l'església.

Tapiada com era dins la cripta la caixeta de fusta, degué sofrir els efectes de la humitat i de la manca de ventilació, podrint-se la fusta i rexupant-se el color de la pintura de tal manera que no estàvem gaire confiats en salvar-la, quan, havent pogut vèncer totes les resistències exteriors, poguérem treure de l'antiga cripta les fustes ja caigudes de la caixa i conduir-les a l'Arxiu Municipal, on avui son guardades.

ELS TRES SEPULCRES HISTORIATS

En tres diverses capelles de l'església parroquial de Cervera hi ha tres sepulcres, amb representacions esculturades, posats en el gruix del mur que tenen mútuament una gran semblança fins el punt d'haver ocasionat confusions i errades que podran ésser evitades si aconseguim puntualitzar les singularitats i valors respectives. La confusió és encara augmentada pel fet de correspondre dues d'aquestes sepultures a dos personatges d'un mateix nom, Ramon Serra.

El primer (*Fotografia 4*) es troba en la capella que fou construïda sota la dedicació de Sant Felip i Sant Jaume apòstols i pertany a un Ramon Serra que caldrà denominar *el Vell* per tal d'entendre'ns. El parament inferior de la caixa ostenta una parella d'escuts a senyal de *serra*, deixant espai entremig per a figurar-hi la presentació del fidel a la Verge i una llegenda que diu: *En Ramon Sera jau ací, qui aquesta capela instituí, e lo derrer dia d'agost del an de MCCCIIIIII morí*. En els caps de la caixa, com així mateix en els capitells dels

arcs i en la clau de la volta de la capella s'hi veuen els mateixos escuts palesant l'antiguitat del patronatge. La imatge jeient que ocupa la llosa cobertora de la caixa; els frares afilerats que perdurablement li cel·lebren honres funeràries, i la figuració simbòlica que omple la part superior, acusen una destresa de treball ben remarkable. Els frares, per exemple, ens apareixen en diversitat d'actituds (*Fots. 9 i 10*) fins a fer desaparèixer la monotonia de la representació, però on l'escultor mostrà més finament el seu art és en el relleu de la caixa en el qual dos àngels presenten a la Verge el fidel agenollat (*Fotografia 11*). Els anys no han esborrat encara de la pedra escroscissada, els senyals de l'amor que guià en aquest relleu la mà de l'escultor; les actituds hi són reposades i els rostres semblen tocats d'una gràcia interior.

Cap document ha vingut fins ara a dir-nos qui pogués ésser l'autor d'aquesta obra. Es com una compensació, doncs, el poder atribuir amb molta versemblança a un escultor ja conegut, En Jordi de Déu, el sepulcre de l'altre Ramon Serra, dit *el Major*, que es troba en la capella de Sant Martí.

El primer retret que trobem relatiu a la capella de Sant Martí ens porta a l'any 1379 (*V. a la fi el document I*) i ens fa veure com En Ramon Serra hi havia començat anteriorment certes obres que el consell de la vila li va fer deturar fins que En Ramon Serra s'oferí a donar certa quantitat a l'obra de l'església, essent-li així permesa la construcció de sepultura i retaule amb els senyals personals. Tres anys més tard, el dia de Tots Sants, moria En Ramon Serra, essent sebollit el mateix dia en la capella de Sant Martí; ens ho diu la llegenda d'una làpida que acompanya la sepultura, i el llibre d'administració d'una causa pia per ell fundada, permetent-nos suposar que el sepulcre, essent ja acabat al temps de la seva mort, devia construir-se des de 1379, o poc abans, fins a 1382.

Durant aquest espai de temps coneixem l'existència a Cervera de l'escultor Jordi de Déu. El dia 7 de novembre de 1377, el rei Pere III ordena al batlle de Cervera que trameti a Poblet en adjutori de mestre Jaume Castalls el grec Jordi de Déu, que semblava estar ocupat en alguna obra de la vila. No sembla probable que l'ordre reial fos complerta, car un any després Jordi de Déu firmava a Cervera amb un altre escultor, Bernat Pintor, nadiu de Berga, però habitador de Manresa, unes capitulacions ben curioses i d'una importància ben destacada dins la història documental de l'art antic català. Es un contracte de societat (*V. a la fi el document III*), en virtut del qual els dos artistes prometen partir-se els guanys que

l'exercici del seu art els comporti, ajudant-se l'un a l'altre segons fos l'acuitament de les comandes rebudes o dels preufets acceptats. Aquest pacte seria valedor per un temps prefixat i cada any, o dues vegades cada any, farien el repartiment dels beneficis. Jordi de Déu hi és nomenat una vegada com ciutadà de València, mentres que poques ratlles més avall li és donada la pàtria de Mecina. Tal vegada sigui aquesta darrera menció un record a la nació grega que la lletra del rei li senyala.

A 7 de maig de 1379 el rei demana novament que Jordi de Déu vagi a Poblet per tal de fer-hi les sepultures per als infants que havien mort darrerament, «com sapiam be—diu el rei—que en aqueixes partides no ha persona tan abta a fer les dites tombes com Jordi, qui fou esclau del mestre Castalls». La lletra va adreçada als paers i prohoms de Cervera, per ço com sabia que l'escultor estava obligat per sagrament i homenatge a fer-los certes obres i els adverteix que si aquesta vegada el mestre Jordi recusava el compliment de ço que li era manat, el batlle tenia ja ordre donada de conduir-lo a Poblet pres i lligat, àdhuc no comptant amb la llicència dels paers. Les amenaces devien moure l'antic esclau a l'obediència, car a 6 d'abril de l'any següent era al monestir de Poblet i firmava amb l'abat els capítols de la construcció de les sepultures pel preu de quaranta cinc lliures, pa i vi.

Sabem, doncs, que En Jordi de Déu romaní a Cervera, si més no, des de 1377 a 1379; anem ara a veure el perquè suposem que durant aquests anys treballà en la decoració de la capella de Sant Martí i en el sepulcre que En Ramón Serra s'hi feia construir en vida.

En primer lloc tenim un document posterior de poc que sens que sigui probatori és clarament simptomàtic. És l'avinença feta el dia 18 de gener de 1385 entre Pere Bertran, prevere de Guimerà i mestre Jordi de Déu, que ara es dit veí de Tarragona, sobre la construcció d'un retaule de pedra per a la capella de la Concepció de la Verge de l'església de Vallfogona de Riucorb (*V. a la fi el document II*). Les imatges de les sis històries que havia de tenir el retaule havien d'ésser «embotides e daurades», afegint el text que fossin «obrades e posat l'or e l'azur segons que en la capella d'En R. Serra de Cervera és obrat». Tant les històries com la imatge central serien treballades a Tarragona.

La referència d'aquest document a l'obra de la capella cerverina no vol pas dir d'una manera absoluta que el model proposat hagués d'ésser de la mateixa mà de l'escultor contractant, i per això hem dit que el document era no més que simptomàtic, però com

siguí que tenim una obra certa de mestre Jordi en l'església de Santa Coloma de Queralt, ens serà tasca lleugera fer una comparació d'estils i eixir de duptes.

El retaule de Sant Llorenç, de Santa Coloma (*Fotografia 8*), ens ha estat datat i filiat per mossén Josep Segura (1) i el podem tenir com pedra de toc en la reconeixença de les obres que investigacions posteriors vagin atribuïnt a l'antic esclau de mestre Castalls.

En el nostre cas la comparació ens palesa i confirma la suposició feta. Posades de banda les diferències exigides per la diversitat de la matèria (pedra a Cervera i alabastre a Santa Coloma), per la composició general, i per la transformació tècnica que suposen els anys transcorreguts entre una i altra obra, són tot seguit ostensibles les semblances que les agermanen. En ambdues obres les figures tenen la mateixa proporció, una mica curta, i la mateixa duresa d'actituds; les mans, estirades o closes, són rígides i els plecs de les robes, pesants. I per damunt d'aquest aparellament de detalls hi a l'obra conjunta i la unitat que se'n desprén tot just s'és feta una comparació sumària (2).

Però, En Ramón Serra no solament feia fer la sepultura de la seva capella, sino al mateix temps el retaule, segons el document de 1378. Si aquesta obra fou realment construïda, com cal suposar, mai havíem posat confiança en poguer-la retrobar ni que fos expatriada. Però veus ací que l'atzar ens feia posar suara de costat una fotografia del retaule de Santa Coloma i una reproducció de uns relleus que havien format part de la col·lecció del Sr. Faüst de Dalmases, de Cervera, i el parentiu llur ens sorprengué tot d'una. Eren dues pedres que duïen esculpides sengles històries de la llegenda d'un sant bisbe, representades a la manera dels enquadraments d'un retaule. No se'n coneixia la procedència, sabent-se

(1) JOSEP SEGURA, *Historia de la villa de Santa Coloma*, 1879, i *Aplech de documents curiosos é inèdits fahents per la historia de las costums de Catalunya*, en Jocs Florals de 1885.

(2) Parlàrem per primera vegada de l'atribució a Jordi de Déu de l'obra d'aquest sepulcre en Pàgina Artística de *La Veu de Catalunya*, 24 de gener de 1919. El Sr. Duran i Cañameras no es mostrà convençut pels nostres arguments, declarant-se contrari de l'atribució de l'obra (*La Escultura Medieval Catalana*, en Estudio, Any VII, 1919), en la pàg. 211, acceptant-la dues planes més avant i confonent-la en la fig. 12 de la pàg. 202 que reproduceix el sepulcre d'En Ramon Serra *el Vell* en lloc del sepulcre del seu homònim. La figura de l'escultor Jordi de Déu ha pres un relleu extraordinari en la història del nostre art gòtic d'ençà que el Director de l'Arxiu Arxidiocesà de Tarragona, Mn. Sanç Capdevila, ha pogut comprovar documentalment la identitat d'aquest escultor amb En Jordi Johan, nom amb el qual apareix en els documents de sa darrera època, i la relació familiar amb En Pere Johan, l'autor del retaule major de la Catedral de Tarragona. (SANÇ CAPDEVILA, *Art tarragoní. Notes per a l'història de la escultura catalana migeval*, en La Cruz, 4 setembre 1921).

no més que el Sr. Manuel Minguell les havia donades al Sr. Faust de Dalmases i que aquest senyor les havia baratades per un manuscrit del segle xiv a un anticuari de Barcelona. Incorporades a una col·lecció d'escultures antigües, foren descrites i reproduïdes en un catàleg, essent poc després venudes a l'extranger, perdent-se'n tot rastre ulterior.

En el catàleg esmentat hi eren descrites com representant escenes de la llegenda de Sant Nicolau, la qual cosa se'ns feu duptosa tot seguit, car la capella de Sant Nicolau de l'església de Cervera no estigué closa fins a les primeries del segle xv i el primer retaule que tingué fou de pintura degut a Lluís Borrassà i Lluc, son esclau; calia doncs cercar un altre explicació.

La identitat d'estil que aquests dos relleus revelen amb les obres d'En Jordi de Déu ens fa creure que es tracta de dues peces del desaparegut retaule que aquell escultor feia pels volts de l'any 1378 en la capella de Ramon Serra, *el Major*. Altrament les escenes representades, ço és la mort del Sant (*Fotografia 7*) i les curacions miraculoses que prodiga la contemplació del seu cos encara insepult, convenen perfectament i amb molta major justesa que a la llegenda de Sant Nicolau, a la de Sant Martí, bisbe, a la devoció del qual era dedicada la capella. La qualitat de la pedra, escrostadissa a judicar per la fotografia salvada, sembla talment la mateixa en el fons del sepulcre i en els elements del retaule, i en ambdues obres trobem, entre altres coincidències, el convencionalisme de representar en les mans d'un frare un llibre obert posant-lo horitzontal i amb les dues pàgines seguint la verticalitat del mur.

Cal esvair encara un dubte que pogués haver restat balder en el curs d'aquestes atribucions. El rei, en reclamar l'escultor Jordi de Déu, parla del compromís que suposava tenir amb els paers de la vila per certes obres que feia, i diem nosaltres que aquestes obres devien ésser les de l'església. No hi ha en aixó cap cosa contradictòria, car els paers i el consell de la vila tenien una intervenció directa en l'obreria de l'església, i ja hem vist que tot seguit de començada l'obra de la capella d'En Ramon Serra, són els paers els que la limiten i condicionen.

Restava encara parlar del darrer d'aquests tres sepulcres semblants de l'església de Santa Maria, que és el més modern (*Fotografia 5*) i està empotrat en una paret lateral de la capella de Sant Jaume. Una llegenda ben explícita que li és propera ens diu que el dia 4 d'octubre de 1389 morí a Barcelona En Berenguer de Castelltort i que fou soterrat en aquesta capella el dia 10 d'octubre de 1392. Era un mer-

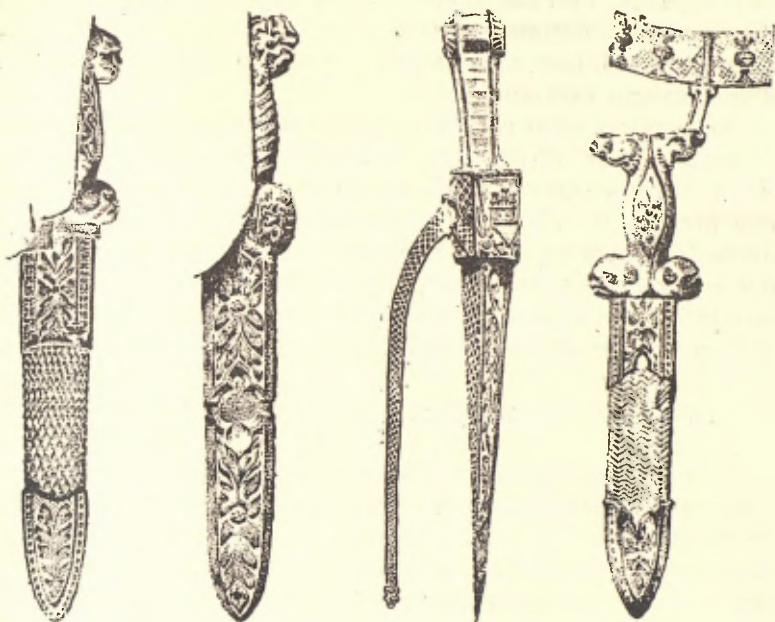

FIG. 5 Detalls dels sepulcres de Cervera segons l'ordre de llur antiguitat i del sepulcre del Llor

Dibuixos de Marian Ribas

cader enriquit que deixà, en morir, diverses fundacions, entre les quals un hospital de pobres que forma la base del que subsisteix i du encara el nom del fundador. Les recerques documentals han estat fins ara poc sortoses respecte a la construcció del sepulcre, tenint no més el text del testament (3 d'abril de 1389), en el qual deixa per a l'obra de l'esmentada sepultura, reparació de la capella, retaule, reixa de ferro i vidriera, 300 lliures i més si a cas era necessari.

La disposició de l'obra és copiada puntualment del sepulcre d'En Ramon Serra, *el Vell*, tornant a posar en la part alta el símbol de la Resurrecció i no pas el Calvari com havia fet En Jordi de Déu en la seva obra. Però l'execució no arriba tampoc, ni de molt, al poliment i finor del model escollit, com ho demostra d'una manera sintètica la comparació dels dos relleus de les caixes respectives que pot veure's en la fotografia 6. Es curiós observar com l'obra darrera s'esforça vanament en interpretar el sentiment de l'obra antiga, copiant-ne els detalls, llevat de la imatge de la Verge que

en el sepulcre d'En Castelltort apareix amb la corona de perles i flors posada obliquament a la manera de moltes imatges lleydata-nes, mentres l'Infant aguanta amb la ma esquerra un ram de flors d'una feixugor excessiva.

Aquests tres sepulcres estan encara tipològicament emparentats d'aprop amb un altre que es troba a l'església d'El Llor, situada a uns deu quilòmetres de Cervera, i pertany, segons la llegenda que presenta a N'Uc de Copons, mort a Sardenya l'any 1354 «en ajuda del senyor rey». En tots ells és de notar la minuciositat amb què son tractats alguns detalls, especialment el coltell que els personatges geients porten penjat a la cintura; vegeu-ho en la representació comparativa de la fig. 5.

LA MARE DE DÉU DEL COLL DE LES SABINES I L'ALTAR MAJOR

En la capella absidial de Santa Anna, residència que fou de la cofraria de Santa Maria, s'hi ha conservat una imatge de la Verge, les robes postic:es de la qual ja deixaven endevinar una escultura magestuosa (*Fotografia 13*). Nosaltres volem suposar que aquesta era la imatge que havia estat en l'altar major, perque ens hi és comprovada per les presentalles de collarets que apareixen en els documents; perque les seves proporcions estan en millor acord amb la grandària del temple, que era dedicat a Santa Maria, que a les mides d'una capella secundària, i perque el prestigi tradicional que la ha envoltada sempre sembla indicar un culte antic que ni l'apartament sofert havia pogut esmortuir. És coneguda aquesta imatge amb el nom de Mare de Déu del Coll, com record del *Coll de les Sabines* que la tradició vulgar situa en el mateix indret on avui s'eleva el temple de Santa Maria, i on vol aquesta tradició que hagués existit una petita ermita dedicada a la Verge. L'escultura és magestuosa i és una de les més formoses imatges catalanes de la tretzena centúria, conservant encara la policromia primitiva que una restauració actual ha posat novament en valor. Creiem que era aquesta l'antiga imatge de l'altar major i creiem que no se n'havia d'haver mogut per tal de mantenir la unitat litúrgica i el ritme artístic del temple. I no deu ésser aquesta una observació purament subjectiva perque ara que l'església de Cervera s'està renovellant, guarint-la de les passades dislocacions, ha estat una idea forçada la de tornar aquesta imatge al seu tron primitiu, sota la volta gran del cap de l'església.

Teniem notícia d'una consagració de l'altar major de l'any 1358

per a la qual cerimònia els paers compraren un drap blanc de tela (1). L'any 1431 Romeu de Manresa havia deixat en testament cert alberg, el producte del qual havia d'ésser destinat a fer un retaule o tabernacle a l'altar major (2), però el consell de la vila acordà destinar aquelles rendes a obres del cloquer i a ornaments, per ço com l'altar major ja era fornit del corresponent retaule. Aquest començament de quinzena centúria fou una mica sobrat a Cervera de bandositats i aldarulls, als promovedors dels quals cap cosa els era respectuosa, i sembla que fins els graons de l'altar de l'església els servien per a la ostentació de llur orgullosa temeritat, essent forçós en 1405 obrir forats a la pedra de la graderia de l'altar major on s'aguantessin els brandons, per tal d'esquivar el costum de presentar-se dins les reixes del presbiteri a l'eivar Déu en els oficis, homens seglars que al mateix temps que duïen brandons encesos, duïen també armes desmoderades i inoportunes (3).

La transformació més important que hagi sofert aquest altar fou la que començà a les acabelles del segle XVI amb l'intent de fer un retaule «sumtuosíssim» que fou acabat en 1604 sense que la convicció d'haver-se complert el propòsit fos gaire general. Formava aquest altar una composició arquitectònica amb col·lunnes i frisos enquadran uns paraments de representacions en mig relleu i deixant una «pastera» central destinada a l'imatge de la Verge. En foren autors Miquel Robiol, Francesc Robió i son fill Jaume, imaginaires els dos darrers, de Moyà, intervenint-hi també Claudi Perret. L'obra fou visurada en 1603 per Andreu Pelegrí, per part de la vila, Pau Fornés, nomenat pels mestres del retaule, i Josep Ferrer, elegit de comú consentiment. (*V. a la fi el document V*).

En 1636 ja es pensà en transformar aquest altar donant-li configuració de tabernacle, per ço com s'esqueia a Cervera un escultor de Manresa, autor del retaule de la Seu de Solsona, el qual s'oferia a donar a l'obra antiga l'agençament i solemnitat que li corresponia (4). És ben possible que aquesta transformació portés aparellada la necessitat de treure de l'altar major la imatge de la Mare de Déu del Coll de les Sabines.

El segle XVIII, transformada la vila de Cervera en ciutat universitària, dugué a l'església parroquial el ressó de les mudances

(1) Arxiu Històric de Cervera, Llibre de Consells, 1358, f. 19 vº.

(2) *Ibid.* Llibre de Consells, 1405, f. 30.

(3) *Ibid.* Llibre de Consells, 1431, f. 60 bis, vº.

(4) *Ibid.* Llibre de Consells, 1536, f. 27.

generals, per ço com s'hi celebraven alguns dels actes acadèmics, justament els més solemnes. El chor dels comunitaris ocupava la part central de l'església, i encara que quedava al seu entorn un àmbit espaiós per a les cerimònies, no per això deixava d'ésser un destorb en els dies de gran concurrència, per la qual cosa fou resolt mudar-lo al presbiteri darrera l'altar major, propòsit que no reeixí totalment fins molt més tard, per certs apassionaments que el canvi provocà, però donà lloc a la clausura dels intercolumnis del presbiteri, els quals foren decorats en 1777 amb figures de l'apostolat, obres de l'escultor manresà Jaume Padró.

L'altar, però restà amb les seves mutacions provisionals, malgrat un trasbalsament general que degué sofrir en 1821 i així hauria continuat si no fos per la perseverància i activitat del Dr. Jeronim Roca, actual ecònom d'aquella parròquia que ha posat fi a tantes interinitats, fent construir un nou altar sota l'assenyada i curosa direcció de l'arquitecte Sr. Francesc Folguera, i tornant a l'estrada preferent l'antiga imatge prestigiosa de la Mare de Déu del Coll de les Sabines, discretament restaurada.

LA TAULA PINTADA DE LA MARE DE DÉU DE LA LLET

En la darrera exhibició de les adquisicions fetes pel Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona hi figurava, en lloc preferent, una taula gòtica amb representació de la Mare de Déu de la Llet, que procedia de Cervera (*Fotografia 14*). Feia molts anys que aquesta pintura estava penjada a la pared de la sagristia de l'església parroquial de Cervera, exposada constantment a la llum, a les variacions de temperatura i al fum d'una estufa hivernenca, sense que poguessim saber mai de quina capella procedia; oferia tot l'aspecte d'ésser la taula central d'un retaule gran compost de bancal i de diversos compartiments sobirans, i era un vestigi ben remarcable de l'art i de la sumptuositat que devia enriquir aquella església abans que el sectarisme barroc hi prengué dominí, substituint els retaules de la decoració primitiva.

Diverses vegades s'havia parlat a Cervera de certes ofertes que es feien per l'adquisició de l'esmentada taula sense que arribessin a formular-se d'una manera concreta; darrerament, però, l'oferiment fou tan determinat, que aquells que estimaven verament el patrimoni artístic de la nostra terra advocaren per la venda d'aquella pintura al Museu de Barcelona, per ço com la valoració assolida la feia de més difícil conservació, i calia esquivar el risc d'una venda sobtada

FIG. 6 Boix de uns Goigs de la Mare de Deu del Coll de les Sabines, estampats l'any 1800

que, temps a venir, pogués ésser econòmicament oportuna i ens privés de la pintura i del seu rastre ulterior.

Nosaltres, que sempre hem defensat el principi de mantenir les obres d'art antic dins l'ambient originari, ens sumàrem aquesta vegada als que proposaven la venda de la taula, convençuts de fer un bé a la pintura, massa estretament assetjada dins una sagristia de portes flaquesjants, per a suposar-la salvada de perill. I a propòsit d'aquesta intervenció havíem procurat plantejar (1) el problema de la procedència d'aquella pintura cerverina, per tal de no deixar-la despenjar de la

paret de la sagristia fredament i desamparada, òrfena de pare i mare. Calia fer un esforç per a deixar-li el papers arreglats, fins allí on fos possible, abans que prenguéssim comiat de l'aixopluc pairal.

Constitueix la taula de Cervera una joia esplendent de l'antiga pintura nostrada; la Verge hi apareix alletant l'Infant, asseguda en un ric setial i rodejada d'àngels músics, tema ben freqüent de la història de la pintura medieval catalana i forastera. La quietut hieràtica de les figures centrals destaca per contrast de la voladissa d'àngels que rodegen la cadira cobricelada. Aquesta no és ja el respatller de brocat que veiem en moltes pintures de la mateixa edat sinó un baldaquí arquitectònic d'estructura complicada, sostingut per fines columnes cilíndriques, darrera les quals apareixen els àngels omplint l'or del camper, voleiant-hi lleugers i donant una

(1) *Les pintures antigües de l'església parroquial de Cervera* (segles XIV-XV), en *Pàgina Artística de La Veu de Catalunya*, 23 setembre 1920.

sensació de moviment cap altra vegada superat en la pintura catalana antiga.

L'afany posat en l'esclariment de la taula de Cervera ens menà al Museu Diocesà de Vich on havien anat a parar alguns retaules d'esglésies de la mateixa contrada de Cervera, i tot seguit ens sobtava la semblança clara i palesa de la nostra pintura amb unes nombroses peces de retaule que omplien un extens pany de paret del Museu, les quals eren procedents de Guimerà, vila segarrenca no gaire allunyada de Cervera. El retaule de Guimerà (1) representa passatges del vell i del nou testament, com si volgués confrontar el valor profètic i simbòlic d'aquell amb la significació històrica d'aquest, deixant espai entre uns i altres per a una gran taula amb el judici final. La Verge hi és, doncs, representada diverses vegades i com la de Cervera és figurada sense vel al cap, mentres la naturalesa de l'episodi ho comporti i amb el mantell amplemment doblat cap a les espatlles. L'Infant, que en la taula ceriverina està de perfil i amb el cap alçat, reproduïx el gest i els trets fisionòmics de molts personatges de la pintura de Guimerà; l'apostol Sant Tomàs, el rei adorant, o el Judes del Sant Sopar; i els àngels que a Cervera voltan el sitial de la Verge són els mateixos que a Guimerà anuncien el judici final o sostenen la Verge de la Cinta; tenen les mateixes ales, la mateixa expressió aturada, fent destacar el front espaiós i enjoiat, i les mateixes munyeques primes, inversemblants.

Si calia un detall que atancés encara més les dues pintures, assenyalariem la manera falsa d'acusar el replec interior de les orelles en totes les figures, com si una bifurcació convencional d'aquells replecs fos dirigida vers la vora superior de l'orella, ço que apareix per igual en tots els personatges d'una i altra pintura.

Un element trobem més desenrotllat a Cervera que a Guimerà, donant al conjunt de la pintura una major solemnitat. És l'ampullositat del vestuari assolida principalment per la múltiple ondulació dels plects de les robes que ara mostren, ara oculten la fressadura de les vores.

Ja no cal dir que l'aspecte general de les dues pintures les agermana tot seguit, no desmentint la proximitat del parentiu el colorit, càlid i ric que avalora aquestes obres.

Però el fet d'agermanar les taules de Cervera i de Guimerà de moment no ens esclaria gaire el camí, car, disortadament, la pintura

(1) Les peces d'aquest retaule son descrites en el *Catàleg del Museo Arqueológico-Artístico Episcopal de Vich* (1893), págs. 83-88, sens indicar-ne la procedència.

Fot. 1 REPRESENTACIÓ DE SANT ESTEVE EN LA CLAU DE VOLTA DE LA CAPELLA QUE LI'ERA DEDICADA EN L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE CERVERA

Fot. 2 ESCUT D'UN SEPULCRE ANÒNIM DE LA CAPELLA DE SANT ESTEVE

Fot. 3 ESCUTS DELS CAPITELLS DE LA CAPELLA DE SANT ESTEVE

CLS. A. DURAN

Fot. 4 SEPULCRE D'EN RAMON SERRA, EL Vell († 1355)
EN L'ANTIGA CAPELLA DE SANT FELIP I SANT JAUME, APÒSTOLS

Fot. 5 SEPULCRE D'EN BERENGUER DE CASTELLORT († 1389)
EN LA CAPELLA DE SANT JAUME MENOR

Fot. 6 SEPULCRE D'EN RAMON SERRA, EL *Major* († 1382), EN LA CAPELLA DE SANT MARTÍ
OBRA ATRIBUÏDA A L'ESCUPTOR JORDI DE DÉU

CL. DEL SERVEI DE CATALOGACIÓ I CONSERVACIÓ DE MONUMENTS

Fot. 7 RELLEU EN PEDRA, SUPOSAT FRAGMENT DEL RETAULE DE SANT MARTÍ, DE LA CAPELLA D'EN RAMON SERRA, EL *Major*
OBRA ATRIBUÏDA A L'ESCUPTOR JORDI DE DÉU (c. 1379)

CL. S. BABRA

Fot. 8 FRAGMENT DEL RETAULE D'ALABASTRE DE SANT LLORENÇ
EN L'ESGLÉSIA DE SANTA COLOMA DE QUERALT
OBRA DOCUMENTADA DE L'ESCUPTOR JORDI DE DÉU (1387)

CL. J. RIBERA

Fot. 9 i fol. 10

SEPULCRE D'EN RAMON SERRA, *el Vell*

CLS. E. VILASECA

FRAGMENTS DE LA REPRESENTACIÓ DELS FRARES ASSISTINT A L'ENTERRAMENT

Fot. 11

EL FIDEL PRESENTAT A LA VERGE
RELLEU DEL SEPULCRE D'EN RAMON SERRA, *el Vell*

CL. J. RIBERA

Fot. 12

LA MATEIXA REPRESENTACIÓ
COPIADA EN EL SEPULCRE D'EN BERENGUER DE CASTELLTORT

CL. E. VILASECA

Fot. 13

IMATGE DE LA MARE DE DÉU DEL COLL DE LES SABINES
(ABANS DE LA RESTAURACIÓ), LA PATRONA DE L'ESGLÉSIA DE CERVERA

FOT. DE L'ARXIU HISTÒRIC DE CERVERA. (CL. J. RIBERA)

Fot. 14

LA MARE DE DÉU DE LA LLET, Taula pintada procedent de Cervera
 conservada actualment al Museu Municipal de Barcelona
 Obra suposada de Lluc, l'escià del pintor Lluís Borrassà

CL. DEL MUSEU DE BARCELONA

de Guimerà era tan anònima com la de Cervera, i cap notícia hauriem tingut tampoc de la seva data si no fos l'auxili que ens portà la bona amistat de mossén Sanç Capdevila, deixant-nos fullejar la monografia històrica que tenia escrita sobre l'església de Guimerà, copiant-hi gran nombre de documents relatius a la construcció dels altars i de les capelles. Les recerques de mossén Capdevila ens permetien donar a l'altar de Guimerà la data de 1412 en qual any celebraren els jurats i els preveres de la vila una concordia tractant del pagament del retaule «que ara novellament s'és fet en l'altar major de l'església».

No deu ésser gaire apartada d'aquesta la data de la taula de Cervera, però en aquest temps l'altar major i els de les capelles del àbsis i dels caps del creuer ja estaven dotats dels corresponents retaules, i no tenim base per a suposar que durant la segona desena del segle xv fossin fetes obres importants en aquella part de l'església. Tenim, en canvi, coneixement puntual de la construcció de una nova capella fonda situada en la nau de l'Evangeli que fou adquirida per la confraria de Sant Nicolau en 1411 «la qual capella les hores se era acabada de edificar» i fou precis enriquir-la tot seguit amb un bell retaule, fet a mesura de la preponderància que aquella confraria volia tenir damunt les altres confraries de l'església, essent consagrat l'altar, tot just acabat de posar el retaule, el dia 26 de setembre de 1420 pel bisbe de Vich, Alfons de Tous.

La documentació relativa al retaule d'aquesta capella s'ha fet esquerpa fins ara a les nostres recerques, però en tenim clara una referència en el *Llibre Primer de Misses* de mossén Baltasar Sança, dient-nos que la fabricació del retaule fou encomanada als pintors de Barcelona Lluís Borrassà i Lluç, son esclau, pel preu convingut de 200 lliures 11 sous, del cobrament de les quals firmaren àpoca els pintors a 11 de gener de 1417 en poder de Pere de Solanelles, notari de Cervera (1). Ens diu també que el retaule fou construït a Barcelona i dut al seu destí un cop llest i acabat en nou càrregues ben estibades amb cotó, essent posat a la capella l'any 1419.

Cap referència posterior ens deixa albirar quin destí pogué correspondre a l'esmentat retaule en ésser llevat de la capella, en la qual hi figura actualment un retaule barroc de fusta pintada de blanc, però és fàcil suposar que correria la mateixa sort dels altres

(1) V. S. SANPERE I MIQUEL, *Los Cuatrocentistas Catalanes*, II, Apendix, p. 224, i el nostre treball *Orfebreria Catalana*, en *Estudis Universitaris Catalans*, VIII (1917) p. 149.

retaules gòtics de l'església, perduts tristement, si no és que admetem la possibilitat de que la part central d'aquesta obra ens sigui conservada en la taula ingressada de poc al Museu de Barcelona.

La referència documental tramesa per mossén Sança ens deixa entreveure que es tractava d'un retaule gran, a semblança, tal vegada del de Guimerà, per ço com foren necessàries nou càrregues per a transportar-lo a Cervera, i per ço com en foren pagades dues centes lliures, preu que trobem poques vegades assolit en la contractació dels retaules contemporanis. El del Sant Esperit de Manresa, no valgué més que 100 lliures als seus autors Pere i Jaume Serra. En Lluís Borrassà no devia cobrar sinò 147 lliures pel retaule de Sant Antoni i era únicament Lluís Dalmau qui, quaranta anys més tard, arribà a rebre 250 lliures per la famosa pintura de la Verge dels Consellers.

El fet de trobar-nos amb una pintura de la Verge, i voler-la suposar plafo central del retaule d'una capella dedicada a Sant Nicolau, si bé sobta de primer antuvi, es fa, no obstant, versemblant si hom considera que la capella era d'una confraria que havia estat fundada l'any 1319 «a loor y gloria de la Sanctissima y indivídua Trinitat, Pare, Fill, Sanct Sperit y de la gloriosa Verge Maria y sots invocació del gloriosissim confesor sanct Nicolau» (1), y que era cosa acostumada en la distribució de les «histories» d'un retaule reservar un lloc de preeminència a la representació de la Mare de Déu.

Comparant d'aprop la pintura de Cervera i les de Guimerà amb el retaule de les monges claretas de Vich, obra indubitable de Lluís Borrassà, i contemporània d'aquelles, s'observen tot seguit diferències essencials que allunyen la possibilitat d'atribuir a les tres pintures esmentades un autor comú, però s'hi veuen al mateix temps una seguida de punts de contacte que els assignen, si més no, un parentiu evident. Les figures, especialment els sostres, es presenten a Vich amb major correcció tècnica i els personatges hi prenen en general major distinció, donant a l'obra conjunta una bellesa superior. Gran nombre, però, d'elements accessoris, com són les composicions arquitectòniques; les corones i nimbes; les representacions d'orfebreria, que són sempre linials; els fons; el mostrejat de les vestidures i altres, semblen calcats els uns dels altres, comparades les pintures de Vich amb les de Guimerà i de Cervera.

(1) Primera part del *Llibre Primer de Misses*, de Mn. Baltasar Sança.

Aquesta observació ja havia fet que En Sanpere i Miquel cregués en la col·laboració de l'esclau Lluc en la pintura de Vich al costat de mestre Borrassà, derivant-ne després altres suposicions i conseqüències que no fan ara pel nostre cas.

¿No podria ésser, doncs, l'esclau Lluc l'autor de la pintura de Cervera? Podriem suposar-lo col·laborador en el retaule de Vich i autor principal o únic a Guimerà i a Cervera. En el document cerverí no deixa d'estranyar el fet de veure un esclau contractant al costat del seu senyor com si es trobés en una certa equivalència de drets. Nosaltres voldríem interpretar aquest aparellament dels noms com si el de mestre Borrassà no hi fos sinò com avalador d'un contracte, el compliment del qual hagués d'ésser en definitiva, obligació exclusiva del seu esclau.

Un document ens venia a les mans suara, provatori de l'estima amb què En Lluís Borrassà tenia el seu esclau Lluc (*V. a la fi el document IV*). Era aquest esclau de llinatge de tartres i l'any 1415 intentà escapar del captiveri, evadint-se amagadament de la casa d'En Borrassà i procurant-se refugi per l'auxili d'un frare francès de nació grega que aturava al convent de Barcelona. En Borrassà s'apressava a protestar jurídicament del fet i a requerir el P. guardià del convent per a que tingués pres el frare grec fins a tant no hagués reparat el dany causat.

No diu res més aquest document, però cal suposar que l'esclau seria novament conduït a la casa d'En Borrassà, car dos anys més tard de l'evasió esmentada firmen esclau i senyor l'àpoca de rebuda del preu convingut pel retaule de Cervera. No seria tampoc suposició desmoderada la de pensar que la nova submissió de l'esclau pogués ésser pactada, portant l'antic captiu a una condició jurídica que li permetés posar el seu nom al costat del nom del seu senyor d'abans.

Fins ací les consideracions que d'una manera immediata poden derivar-se de les obres i dels documents que han arribat a nostra coneixença. Cal confiar que noves clarícies vindran un dia a fer-nos palesa la vida, fins ara ignorada d'aquests artistes tan altament representatius dins la història artística nostrada.

* *

Vegeu ara, en les planes següents, els documents als quals feiem referència.

I

14 abril 1379

El consell de la vila de Cervera permet a Ramon Serra prosseguir l'obra de la capella de Sant Martí, on podrà construir sepultura i retaule amb els seus senyals.

... Com en Ramon Serra agués començat de fer una obra en la església maior, en la capella de Sent Martí, e après la obra li fos emperada a instància de la Universitat, e per la dita rahó lo dit en Ramon Serra se oferis a donar a la obra de la església .L. florins, convertidós en profit de la església a coneguda dels pahers; per ço al consel plach e volch que al dit en Ramon Serra fos la dita obra desemperada, e que pogués aquí fer sepoltura a ses senyals, e retaule a totes altres lícites coses sens, emperó, perjudici del dret si algun altre... avie en la dita capella.

E de açó volch que fos feta carta al dit en Ramon Serra aital com la voldrà, a coneguda d'en Berenguer Gilabert.

A açó no consentiren Bn. de Menresa e Arnau de Riudoveyllès, ans protestaren que no's fes, com sie lur interès.

Arxiu Històric de Cervera, Fons municipal; Llibre de Consells, 1379, f. 19.

II

18 gener 1385

L'escultor Jordi de Déu pren la comanda de fer un retaule de pedra per a una capella de l'església de Vallfogona de Riucorb, sota la invocació de la Concepció de Maria.

Dimecres a XVIII del mes de giner del any MCCCCLXXXV.

Capitols fets entre lo discret en P. Bertran, prevere del loch de Guimerà, e en Jordi de Déu, de la ciutat de Tarragona, mestre de ymages, del retaule que lo dit mestre ha a fer al dit P. Bertran a la capella per lo dit P. en la sglesia del loch de Valfogona sots invocació de la Concepció de la Verge Maria instituida.

Primerament, que lo dit mestre aye e sie tengut de fer un retaule ab ymages embotides e daurades de la istoria de la Concepció de la Verge Maria.

Item, que lo dit retaule aya d'alt deu palms e mig, a palm del dit P. Bertran, e d'ample nou palms e una palmada, a mesura del dit palm.

Item, que lo dit mestre aye e sie tengut de fer sis istories pertanyens a la dita invocació; e les ymages sien obrades e posat l'or e l'azur segons que en la capella d'en R. Serra de Cervera es obrat.

Item, que lo dit mestre aye e sie tengut de daurar los quatre evangelistes que ya son figurats en la dita capella, e la cimarra.

Item, que l'or e les tintes de que serà lo dit retaule aye a esser de bon or e de fi e bones colos e fines e d'atzur d'Acre.

Item, que lo dit mestre aye e sie tingut de fer lo dit restaule, e l'aye aver acabat ab ses propies mesions d'ací a la primera venidora festa de sent Michel Archangel que l'aye asegut e posat sobre l'altar de la dita capella e fet tot ço que al dit retaule se pertany.

Item, que lo dit P. Bertran aye e sie tengut de donar al dit mestre Jordi per or, colós, e per sos treballs de la dita capella cinquanta lliures barchinoneses per lo dit retaule.

Item, que lo dit P. Bertran aye e sie tengut de aportar de la dita ciutat de Tarragona al dit loch de Valfogona set quaregues conivents, ço es, sis istories e la ymage mayor, ab ses propies mesions.

Item, que si negunes coses dubtoses ho questió exiran entre los dits P. Bertran e lo dit mestre Jordi sobre la dita obra que aqueles questió o questions ho coses dubtoses puxen esser enterpretades, declarades e determinades per lo discret en P. Çabater, rector del dit loch de Guimerà, e quiscú d'els ho aye a tenir e observar sots pena de .x lirs... La qual pena, si comesa serà, ço que Deus no vule, sie guanyada, la terça part a la cort del senyor ofic de Tarragona, e l'altra terça part a la part obedient, e l'altra terça part al dit arbitre.

Item, prometeren los dits P. Bertran e lo dit mestre Jordi totes les coses damunt dites atendre e complir, sots obligació de tots lurs bens aves e avedós. No res menys, juraren per Deu e per los sants quatre Evangelis totes les dites coses atendre e complir, segons los capitols damunt dits.

Testes discretum Petrus Çabater, rector dicti loci de Guimerano, et Guilelmus Rul, loci de Valfogona.

Arxiu Històric Arxidiocessà de Tarragona. Fons de Guimerà.

III

1 novembre 1378

Pactes de la societat faedora entre Bernat Pintor, imager de Manresa i Jordi de Déu, imager de Tarragona per a ajudar-se mutuament i partir-se els guanys de llur ofici.

Ihs. Capitula societatis facte et firmate inter magistrum Bernardum Pintor, Minorise, magistrum imaginarum ex 1ª parte, et magistrum Georgium de Deo, scilicet magistrum ex altera parte Anno a Nativitati Domini M^oCCC^oLXX^o octavo.

In dei nomine pateat universi quod die et anno inferius scriptis inter magistrum Bernardum Pintor, magister imaginarum et [...] habitatore civitatis Minorisa ex una parte, et magistrum Georgium de Deo, civitatis Valentie ex altera parte fuerunt facta, firmata et jurata capitula et conventiones subsequentes.

Ihs. En nom de Deu e de la Verge Maria. Amen.

Aquests son los capitols e empeniments fets e firmats e jurats entre maestre Bernat Pintor, maestre de images de pedra, de fusta e de pinzell,

nadiu de la vila de Berga, ara habitador de la ciutat de Menresa de la .I. part, e maestre Jordi de Deu, de la ciutat de Mecina, maestre de images e de pinzel, de la altra.

Primerament, es emprés que'ls dits maestre Bn. Pintor e maestre Jordi de Deu, fazen la .I. ab l'altre companya e societat bona, ferma e vera, duradora del present dia X [...] V anys primers vinents e continuadament comptadors.

En aital manera, pacte e condició que tots e sengles guanyis e salaris e logres (1) que'ls desus nomenats maestre Bn. e maestre Jordi faran e guanyaran e guanyar po [rran dins] lo dit temps per raó dels dits lurs officis sien e haïen esser [...] ment myg per myg en qualsque parts, terres o regnes, ciutats, viles, lochs] o castells aquells guanyar poran en qualque manera per la dita [...].

E si per ventura la .I. sens l'altre penrà a preu feit alcunes [obres dins dit] temps en qualsevol partides, segons dit es [...] dites obres a preu feit haurà preses o emperades sots qualsevol condicions aquelles emparar volrà la qual cosa fer pusgue si l'altre a aço [...] serà, que l'altre com demanat o request serà per aquell qui les haurà preses o emparades haïe a venir en aquella ciutat, vila o lloch o castell on se hauran a fer o obrar e acabar, e haïe a ajudar a aquell qui les haurà emparades o preses a preu feit.

E si [...] que com la .I. l'altre d'ells les dites obres haurie emparades [...] l'altre n'avie emparades en altre loch, que cascú haïe e puxe acabar les obres que haurà emparades o preses. Mas si la .I.^a de les dites obres serà pus cuitada de fer o acabar que l'altre face son poder e prengue manera si ferse porà que vaje ajudar aquell qui les haurà pus cuitades. E si la .I.^a ni l'altre no seran cuitades que cascú face aquella o aquelles que haurà emparades.

E si ensemps abdos les hauran emparades o preses que les aïen acabar. E durant [...] ab dos ensems e cascú insolitum penre e emparar altre [...] tots e sengles salaris e logres que a jornals abdosos [...] guanyaran sien myg per myg equalment.

E les quantitats de diners que'ls desus nomenats companyons guanyaran e guanyar poran qualsevol d'ells o abdosos ensemps les reebe sien e haïen esser e vinguen en comú de abdosos e aquelles propietats de diners o salaris sien departits per ells abdosos be e lealment cascun any o .ii. vegades l'any, sens tot frau e engan. E si la .I. haurà més avant quantitat de dinés, rebudes o preses que l'altre, que al termini de la departició cascun any o als terminis ho haïe a tornar a l'altre encontinent aquell dia, sens tot contrast e dilació difuita o malitia que posar ni albergar no pusquen per nenguna raó.

E per atendre e complir les dites coses e cascuna d'aquelles los desús [nominats] maestre Bn. e maestre Jordi se posen pena de .D. sous barchis. [que les] dites coses e cascuna d'aquelles tenran e compliran e observaran e contra no i venran per nenguna raó, guanyadora la dita pena la meitat a la part obedient, l'altra al senyor rey o al senyor duch o a aquella cort o

(1) Ms. «logures».

jutge o oficial real o ducal que sobre açó sie per les dites parts elet o al qual recorrimient sie haut d'aquestes coses, obligant-se la .I.^a part a l'altra e notari deius scrit reeber, e stipulant per [...] e pertanyia si e tots lurs bens mobles e immobles, hauts e ha [vedors...].

E juren.

E no resmenys fan sacrament e homenatge (*segueixen les fórmules*).
Acta fuerunt hec firmata et jurata Cervarie prima die novembris anno a Nativitate Domini MCCCCLXXVIII^o.

Col·lecció del Sr. Faust de Dalmases, Cervera, document procedent de l'Arxiu Notarial antic, i probablement del notari Miquel Salvoner. La mala conservació del paper explica les llecunes de la present transcripció.

IV

5 setembre 1415

El pintor Lluis Borrassà reclama el seu esclau Lluc que havia fugit de sa casa amb la protecció d'un frare grec del monestir de Framenors de Barcelona.

Com en Luys Borrassà, pintor, ciutadà de Barchinona, hagués e tingués un sclau appellat Luch, de linatge de tartres, lo qual sclau en lo dimarç prop passat a hora captada ab clau falsa ha huberta la porta de la casa del dit Luys e s'es exit de casa e se n'es anat e fugit, en tant que'l dit Luys al present no sab a hon es lo dit sclau; e com fra [*en blanc*] de nassió de grechs sapie a hon es lo dit sclau, e lo dit frare sie stada causa de la dita fuyta, e lo dit frare sabia la fuyta del dit sclau, e lo dit sclau sia fugit a tractes e a consell e ajuda del dit frare, cor lo dit sclau parlà dimarç prop passat ab lo dit frare secretament a casa d'en Gabriell Cornellana en la qual casa sens falla lo dit sclau e frare acordaren la dita fuyta; e com lo dit Luys Borrassà tema que'l dit frare no fuga, lo qual frare deu dar rahó del dit sclau e aquell deu restituyr al dit Luys e no resmenys dega esser punit segons per justícia serà vist esser punidor; e vos, molt reverent frare Johan Lobet, mestre en theologia e gordià del monastir dels Frases Manors de Barchinona devets en assó per deute de justícia dar favor e ajuda e enquerir e enserquar la veritat e entretant lo dit frare dega star pres e ben segur, en per amor de assó jo, Anthoni Borrell, mestre de pergens de seda, ciutadà de Barchinona axí com a procurador [d'en] Luys Borrassà, ab aquests scrits requer a vos, molt reverent gordià del dit monastir que prengats e tengats pres e ben gordat lo dit frare [*en blanc*] a ffi que justícia al dit Luys sie administrada e lo dit sclau no perda, e aquell puxe cobrar; en altra manera lo dit Luys Borrassà protest contra vos e los bens del dit monastir e convent del dit monastir de denegació de justícia e de haverne recors a aquell e aquells los quals dege haver recors per justícia e de tots danys, macions e despeses per lo dit Luys sostengudes, fetes, fahedores e sostenidores, e de la valua del dit sclau e de tot altre [...] esser requerit per vos, notari, etc.

(Segueix l'anotació llatina del notari Bartomeu Pi, fent constar que el dia 5 de setembre de 1415, en presència dels testimonis Pere Planes, escrivà jurat, Miquel Gombau, de la vila de Castelló d'Empuries, Bartomeu Oromir mercader i Antoni Borrell, procurador de Lluís Borrassà, es constituï en l'església de Sant Nicolau dels Framenors, presentant i llegint a fra Joan Llobet, guardià del convent la cédula de requeriment i protest ja copiada).

Arxiu Municipal Històric de Barcelona, papers forans, pendents de classificació.

V

5 octubre 1603

Visura del retaule de l'altar major de l'església parroquial de Cervera que havien fet els mestres imaginaires Francesc Robió, Miquel Robiol i Claudi Perret.

Al qual magnífic consell ordinari y de vintyquatrena fons proposat per dits mags. sors. de pahers dihent que en virtut de deslberació de consequmblant consell de vintyquatrena celebrada en la present casa a deu del mes de juliol mes proppasat a la supplicació donada per m.^o Francesch Robio, Michael Robiol y Gaudi Perret, imaginaires y fabricadors del retaule de la sglesia mayor de la present vila se determinà que los senyors de pahers, junctament ab los proms elegits per la magnífica vintyquatrena per la fàbrica de dit retaule elegiren y nomenaren persona o persones en experts per a beure, regonexer y visurar les faltes y millors fetes per dits mestres en dit retaule, inseguint la capitulació y trassa per dit effecte fetes. E com per posar dita determinatió feta axí en dit consell de vintyquatrena com per seguir lo capitol en la capitulació de dit retaule posat de comú consentiment elegiren a mestre Andreu Pelegrí, ymaginayre per part de la universitat, mestre Pau Forner, ymaginayre de Barchirona, per los dits mestres y de comú consentiment de totes les parts elegiren a mestre Joseph Farrer. Los quals experts aprés de ésser plenament informats per part de la universitat axí de paraula com en scrits, com també per part de dits mestres a dos dies del corrent mes y any per dits experts fons donada ab scrits la relació següent. E la qual fons legida ab alta e intelligible veu per lo notari de la casa de la paheria y per quant en aquella hi ha alguns gastos, no obstant dits senyors de pahers y promens poguesen per lo bastant poder a ells donat posar aquella en exequció no o an volgut sens nova determinació, perçó ordenaran lo que acerca del predit sie fahedor que de la manera y modo serà determinat se posarà en execució.

Sobre açó dita magnífica vintyquatrena acordà y determinà que los mestres del retaule adoben la sacrarí y posen los angels en la pastera de Nostra Senyora, conforme ho dispose la sentencia donada entre ells y la universitat per mestre Peregrinis, mestre Forner y mestre Ferrer, y també adoben alguns notabilissims defectes pateix dit retaule, conforme apareixerà als senyors pahers y prohoms per la fàbrica de dit retaule elegits y la

deffinitió de dit retaule se fasse conforme per dits experts fet y que les millors sien preses a compte de les pijores y perço, a coneguda de dits senyors de pahers y prohoms de ferne capitulació ab dits mestres ab les clàusules, cauteles y seguretats les aparexerà y s'els pague a aquells part dels qui'ls reste del preu de la fàbrica de dit retaule a més y a menys, hagut sguart lo que la universitat ha pagat a cada hu, volent resten en poder de aquella doscentes lliures a compliment de dit preu fins a tant que dits adobs y definitió sien fets y posats ab la perfectió se deu

Arxiu Històric de Cervera. Fons Municipal, Llibre de Consells, 1603.

A. DURAN I SANPERE

Què és un mapa?

Heu's aquí una pregunta que sembla innecessària. Un noi de deu anys ens hi donaria una resposta. El més ignorant excursionista trobaria quasi despectiu que li demanessin aquesta definició. I malgrat aixó, si es reflexiona una mica, es veurà com és difícil de concretar la idea que tenim d'un mapa. Per la meva part, fa sis anys que em dedico a treballs cartogràfics i no estic molt segur si arribaré a donar aquí una idea clara de ço que és un mapa. Tan complex em sembla aquest concepte, tan allunyat de la idea que vulgarment s'en fan, que, per simplificar, començaré per dir ço que *no* és un mapa.

En primer lloc un mapa no és pas, ni pot ésser-ho, una reproducció dels accidents del terreny a escala reduïda. En efecte: considerem un mapa ordinari, una carta geogràfica a escala del 1:100,000, que és la mena de mapes més corrents, la més sovint emprada pels excursionistes. En un cert punt del terreny hi ha una masia al costat de la carretera; a uns 45 o 50 metres d'aquesta casa n'hi ha una altra. En el mapa veiem que aquestes dues cases estan contigües.

Naturalment, per a representar la carretera tenim una línia que té 5 dècimes de mil·límetre d'ample i per a la primera masia un quadradet que té un mil·límetre de costat. Però aixó representa, a l'escala d'1: 100,000, un camí de 50 metres d'ample i un edifici de 50 metres de costat. El resultat és que, degut a l'escala i de manera ineludible, la primera masia es troba desplaçada de 25 metres, i com que el signe que la representa n'agafa 50 més, la segona masia que en la realitat dista de la primera uns 50 mts. en el mapa

estarà unida a la primera; o serà precis desplaçar-la, és a dir, situar-la malament, perquè la situació relativa d'ambdues sigui normal.

Aquest exemple, un dels més senzills, ens demostra com un mapa no pot ésser mai una figuració fidel i a escala del terreny.

Podria suposar-se que aquesta impossibilitat es refereix solament als detalls, el conjunt, però, del territori que es tracta de cartografiar estant reproduït de manera exacta. Això tampoc no és possible. Tothom sap que la superfície de la Terra, encara que se la consideri com una superfície de revolució, no és pas desenrotllable sobre un pla.

Doncs, per poder construir un mapa, haurem de recórrer a un artífici que ens permeti representar una part de la superfície de la terra sobre d'un pla. Però des del moment en què un artífici és necessari, la rigorositat desapareix, i el mapa no pot ésser una reducció del terreny, és a dir, una fotografia perfecta, sinó una convenció, això és, una representació.

CONVENCIÓ FONAMENTAL.—El primer artífici que es presenta a l'esperit consisteix a projectar la superfície que es tracta de cartografiar sobre un pla tangent a aquesta superfície. Aquest artífici, però, presenta grosses dificultats. Primerament, no coneixem quina és la superfície del Globus; no podem, doncs, encloure-la en una fórmula matemàtica que ens permeti, mitjançant la normal en un punt, determinar el pla tangent. Després ens trobem que, si bé les alteracions que sofreixen les diferents distàncies, angles, àrees, etc., són inapreciables en les immediacions del punt de tangència, aquestes alteracions van augmentant a mesura que ens allunyem del punt esmentat i arriben a constituir deformacions molt notables al cap de pocs quilòmetres. Aquesta senzilla idea del pla tangent haurà doncs, d'ésser rebutjada des que es tracta de cartografiar una superfície de certa consideració. Més endavant, però, en tornarem a parlar, en indicar ço que és la projecció poliédrica.

Davant d'aquestes consideracions, la solució general del problema de la representació cartogràfica fou adreçada per un altre camí.

En el desconeixement de la forma del Globus, ideem la figura geomètrica d'un cos de revolució el qual s'adapti tant com sigui possible a la superfície mitjana dels mars. Segons els resultats dels estudis que tenen per objecte la determinació de la forma real de la Terra, el cos que s'adaptarà de millor manera serà un cert el·lipsoide de revolució. Suposem-lo sencer, és a dir perllongat

per sota els continents, i projectem tots els accidents de la superfície terrestre sobre d'aquest el·lipsoïde prenent com a centre de la projecció el centre de la Terra que suposem en coincidència amb el centre de l'el·lipsoïde. Es tracta, doncs, d'un cas senzill de projecció cònic-central.

Per això, per cada punt de la superfície terrestre traçarem la vertical corresponent la qual tallarà la superfície el·lipsòidica en un punt que serà designat pel mateix nom del punt original. Tindrem així, una Terra il·lusòriament aplanada, reduïda a una superfície de nivell i, en fer-ne un mapa, farem el plànol d'una porció d'aquesta superfície imaginària a la qual donarem indistintament els noms de superfície de l'el·lipsoïde terrestre, superfície del geoïde o superfície dels mars perllongada.

Així, quedarà ben entès, en tot ço que segueix, que tot mapa és relatiu a aquesta superfície i no a la superfície real i visible. Unicament, com que una superfície no té més de dues dimensions i nosaltres veiem principalment la tercera, és a dir, les diferències d'alçària dels accidents del terreny, *figurarem* aquesta tercera dimensió mitjançant una tercera coordenada, la qual serà representada d'una manera purament convencional com per exemple, anotant-la al costat de cada punt, (plans acotats,) o amb l'auxili de

corbes o de ratllats, etc.

IMPORTÀNCIA DE LA DEFORMACIÓ. — Abans d'anar més endavant serà bo de donar-nos compte de quina és la influència d'aquesta substitució, és a dir, determinar l'alteració que sofreixen les distàncies reals que separen els diversos punts de la superfície de la Terra, en ésser aquest projectats sobre l'el·lipsoïde.

Sigui, per exemple (fig. 1.) la distància D que separa dos pics de muntanya A i B. En fer

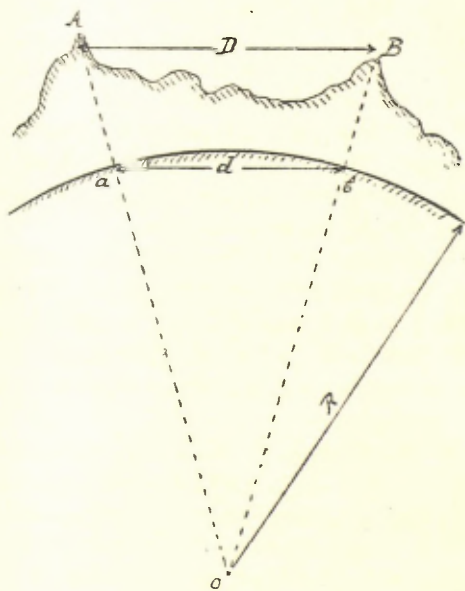

Fig. 1

el mapa de la regió que els comprén, suposem que els punts A i B es troben projectats en a i b , punts de la superfície el·lipsoïdal. Es evident que D serà més gran que d . ¿Quina serà la conseqüència? O bé totes les nostres distàncies (resultats de les nostres mides), seran les distàncies d i aleshores seran reduïdes, no pas proporcionalment a llurs magnituds sino a l'altitud dels punts A i B, és a dir, que el mapa vindrà deformat sense llei general; o bé tindrem les distàncies reals D com a resultat de mides directes, i aleshores la superfície mapada serà més gran que la superfície el·lipsoïdal.

En la pràctica, les distàncies que obtindrem, sia per procediments de la Geodèsia astronòmica, sia per mig de triangulacions compensades, seran les distàncies d . Calculem doncs, la contracció que aquestes sofreixen.

Suposem un exemple ordinari, que pot presentar-se en una serralada important, com els Pirineus, els Alps, etc. Sigui $D = 50$ quilòmetres, i l'altitud mitjana d'A i B, $h = 3.000$ metres. La valor del radi terrestre estarà compresa entre el gran semieix i el petit semieix de l'el·lipsoïde. Per simplificar posem $R = 7.000$ quilòmetres.

De la fig. 1 es dedueix senzillament:

$$\frac{D}{d} = \frac{R + h}{R}; \quad d = 49.978,58 \text{ km.}$$

Es a dir, que la distància real $D = 50.000$ m. s'ha reduït a $d = 49.978,58$ metres. Doncs sofreix una contracció total de 21,42 m. o sia, aproximadament, de 43 centmil·lèsimes. Si dibuixem un mapa a escala d'1: 50.000, la distància que separa realment els pics A i B vindrà minvada, en el mapa, d'un mig mil·límetre.

Aquesta deformació «conformal» i inevitable que tindrà tot mapa, presentarà naturalment petita importància en les regions d'altitud baixa i en mapes de petita extensió. En les cartes relatives a païssos de gran altitud mitjana, la deformació aquesta serà més important que les produïdes per la projecció cartogràfica.

M. FERRER DE FRANGANILLO

(Continuarà)

Les Comarques naturals de Catalunya

Empordà

La comarca de l'Empordà, d'origen clarament històric, tant per son nom que li pervé de l'antiga Empúries com per peculiars costums i marcats segells etnogràfics que la caracteritzen, ocupa una gran extensió plana, rodejada de mar i muntanyes, poblada de pobles i caserius, entre hermosos conreus, vinyals i olivars, regada pel Ter, el Fluvià, la Muga i llurs afluents i banyada pel Mediterrani.

Amb tot i ésser una de les comarques més grans i caracteritzades de Catalunya qual persistent existència no admet cap mena de dubte, sos límits, en alguns indrets, són encara discutits, no oferint plena consistència.

L'erudit escriptor Pella i Forgas feu una completa descripció d'aquesta comarca, baix tots sos distints aspectes en sa important obra *Historia del Ampurdán*.

Anem ara a assenyalar, a nostre entendre, la delimitació més ajustada possible de la comarca.

Respecte a les confrontacions amb la Garrotxa i Gironés, ens ocuparem ja en tractar d'aquestes comarques.

El límit nord confrontant amb la regió catalana-francesa del Vallespir està constituït per la carena pirenenca des del coll de Lli, sobre La Bajol, fins al mar, retallant-se bellament la carena en l'horitzó vista des de qualsevol indret de la plana, sobressortint al fons i enlairat darrera d'ella el majestuós Canigó, català de soca i arrel, lligat amb moltes de les belles tradicions i llegendes empordaneses i glorificat en nostres cants populars.

Els noms termenals a l'igual que observarem en els límits amb La Garrotxa i el Gironés acompanyen els termens septentrionals, sobressortint entre ells els dels llocs de la carena per on travessen els antics camins de ferradura. Notem entre altres, els colls del Portell, del Tatxó, de Portus, cims dels Tres Termens i Quatre Termens i colls del Pal i del Torn o Tor.

Prop d'aquest últim coll, en el pic de Jordà, un important rem de carena és destrava pel costat de migjorn, continuant en alts i baixos i enlairant-se majestuosament en el massís de les muntanyes de Verdera, Sant Pere de Roda, i el Pení, endinzant-se dret al mar i formant el gran grop avençat del Cap de Creus entre Llansà i el golf de Roses.

El costat de llevant de la comarca està limitat pel mar, des de la punta de la Cova Foradada, entre Porthou i Cerbère, fins a la de Fanals.

El límit S. i SO. amb La Selva és i ha sigut discutit.

En Pella i Forgas el traça de la següent manera: «en els voltants de Tossa i de Lloret termina la costa empordanesa, les altures de Sant Grau, Solius, Belloc i Romanyà apareixen sobre el mapa per a indicar d'una manera precisa la conca formada per la Vall d'Aro que és continuació o apèndix de l'Empordà, si bé en rigor alguns entenen que no deu aixís anomenar-se. A Romanyà segueix la serra de Les Gavarres i es termina allà on blanqueja, com una fita posada al cim d'una muntanya, l'ermita de Ntra. Sra. dels Angels. La planura s'entra seguint les aigües del Ter, emperò no és possible inclur en l'Empordà la ciutat de Girona, perquè les muntanyes formen com una muralla entre Celrà i Sant Julià de Ramis».

D'aquesta forma En Pella i Forgas fa entrar la Vall d'Aro dins de l'Empordà.

Diu el mateix Pella i Forgas: «La serra de Les Gavarres, frontera natural i històrica de l'Empordà porta en els cims després de Montagut, les muntanyes de Sant Cugat del Far, nom termenal d'unes muntanyes sobre la Vall d'Aro, el puig d'Arques, en quals altures el nom no desmenteix la tradició que suposa que allí se separen les dues comarques de l'Empordà i La Selva. Es el puig d'Arques una muntanya que correspon al poble de Sant Cebrià dels Alls. Aquests noms amb els de Portalada, que és un aplec de cases de Vall-llobrega, Torroella de Montràs i Fitor, que tanquen l'extrem dels Monts Gavarres en son braç d'Orient. Es tota una cadena de noms termenals la mateixa serralada, en quant deixant son extrem de llevant corre la ratlla central de les altures de Sant Cebrià dels Alls o del Lladó, nom que tinc per termenal i molt repetit en diferents afrontacions. En un dels vessants de les muntanyes hi ha Monells, antigament Mulnells, i per fi en el darrer terç de la serra Montnegre, que conserva en son altíssim puig el nom de Mont Aguilar, obrint-se als seus costats els ports del Vent al Nord i el significat de coll Portell pel qual hi passava una antigüíssima via

de comunicació entre l'Empordà i La Selva. Per fi deixades Les Gavarres surten al peu d'elles la Pera, Pedrinyà, Mollet, noms de terme i antigues fites, rodejant els estreps de les muntanyes i deixant per a la *Indigesia* la fèrtil planura de Bordils que acaba en el Congost, mentres que en Campdorà amb un arrel *tor* com en Tordera i Torsà es tanca un dels angles extrems de nostra comarca».

Mossén Font i Sagué i En Torroella i Plaja no són de l'opinió d'En Pella i Forgas i ambdós convenen en que la delimitació inferior de l'Empordà termina, seguint un brancal de les Gavarres, en la platja de Fanals.

Diu En Torroella i Plaja «no podem convenir amb el Sr. Pella en que sia Tossa el veritable punt de separació entre La Selva i l'Empordà per ésser del tot contrari a la tradició, a la topografia i a les costums pel mateix Sr. Pella invocades en son llibre *Historia del Ampurdán*».

A mon entendre la fita SE. de l'Empordà és Fanals i no Tossa i la Vall d'Aro no és un apèndix de l'Empordà, sinó en tot cas un apèndix de La Selva, com notarem en tractar d'aquesta última comarca.

El propi Sr. Pella i Forgas no està pas prou segur de son assert en dir que la Vall d'Aro és continuació de l'Empordà ja que fa la següent salvetat «si bé en rigor alguns entenen que així no deu anomenar-se».

El límit amb La Selva el podem assenyalar prenent per punt de partida el Mont Aguilar, nom termenal límit de tres comarques, Gironès, Empordà i La Selva i seguint dret a llevant la serra de Les Gavarres i Puig d'Arques, noms també termenals, dret a Sant Cebrià dels Alls i el punt on la serra es bifurca.

L'un brancal va dret a llevant seguint pel coll de la Canya per on travessa l'antic camí de ferradura de La Bisbal a Calonge, segueix pels Tres Turons i va a morir a la Torra de Pals, en el Cap de Bagur; l'altre brancal que considero com a delimitant d'ambdues comarques, corre cap a Romanyà, les Pedres Dretes i Fanals.

Els monuments prehistòrics acompanyen també a més dels noms termenals els límits que assenyalen de la comarca, com ja vegérem també en parlar dels que confronten amb el Gironès i La Garrotxa. Se troben abundosos en tot el repeu del Pirineu, a Agullana, a La Junquera, a Cantallops, a Campmany, a Espolla, a Rabós i a Vilamaniscle. S'estenen també pels envolts de la Costa formant altre cordó en la serra de Les Gavarres.

La capitalitat de l'Empordà és la ciutat de Figueres, que compta amb 11.000 habitants.

La ciutat de La Bisbal amb uns 5.000 habitants és conceptuada com a capital del Baix Empordà.

Tant l'antiga divisió de la comarca, sens límits determinats, en Empordà Sobirà i Empordà Jussà com la més moderna d'Alt i Baix Empordà, son arbitràries i faltes de consistència. Estan ajustades tant sols a purs convencionalismes. Hi ha qui assenyala la divisió per la corrent del riu Fluvià i hi ha qui la determina per la del riu Ter.

Crec de totes maneres que en fer-se la divisió natural administrativa de nostra terra, baix la base de comarques, deuria tenir-se en compte una divisió d'aquesta extensa i populosa comarca, en dues demarcacions que podrien tenir per cap Figueres i La Bisbal. A més de les dues repetides ciutats, compta també l'Empordà amb 21 viles que són les que segueixen per ordre d'importància de població: Palafrugell, Palamós, Torroella de Montgrí, Calonge, Roses, Castelló d'Empúries, La Escala, Bagur, Llançà, Cadaqués, La Junquera, Port de la Selva, Peralada, Llers, Pals, Sant Pere Pescador, Verges, Cruilles, Navata, Peratallada i Corsà.

Constitueixen el conjunt de la comarca 100 municipis, que acoplen un gran nombre d'altres pobles i llogarets, reunint tots plegats un total de 110.000 habitants.

La xarxa de comunicacions dins la comarca és bastant completa.

El ferrocarril de Barcelona a França la travessa de S. a N. Hi ha a més, el ferrocarril de via estreta de Flassà, La Bisbal, Palafrugell i Palamós.

Comunica també amb França per la carretera internacional de Barcelona a Girona, La Junquera i el Portús.

Indicarem anteriorment les vies de comunicació ab La Garrotxa i el Gironès. La Selva està comunicada per les carreteres de Palamós a Sant Feliu de Guixols, de la propia carretera de Sant Feliu a Santa Cristina d'Aro i Llagostera i de La Bisbal a Cassà de la Selva.

CÈSAR A. TORRAS

La Cerdanya i el ferrocarril de Ripoll a Puigcerdà

Es ja un fet la pública inauguració d'aquest ferrocarril fins a la capital de la Cerdanya. El dia 3 d'aquest mes d'Octubre es donà al públic la darrera secció, arribant el primer tren a la joiosa vila de Puigcerdà. La transcendència d'aquest acte, no ja sols pel previndre d'aquella comarca, sinò per nosaltres excursionistes, facilitant-nos la visita d'aquells bells indrets del nostre Pireneu, fa que creguem convenient el dedicar algunes ratlles a commemorar dit acte, pràctica realització de desitjos i aspiracions fa temps sentits i expressats.

En el número d'agost de 1919, d'aquest BUTLLETÍ va donar-se compte dels antecedents d'aquest ferrocarril transpirenenc i es va descriure el seu traçat des de Ripoll a Ribes, fent remarcar les especials característiques d'aquest trajecte, en el qual fou inaugurat al públic servei dins del mes d'agost de dit any 1919. Per això ens limitarem ara a continuar dita exposició a partir de la vila de Ribes, referint-nos a dit treball per als quatre primers trossos o seccions dels dotze en que fou dividit tot el recorregut «Ripoll-Puigcerdà».

A la sortida de la gran esplanada de Ribes, a uns 900 metres d'altitud i tenint a l'enfront bells paisatges muntanyencs, comença la secció quinta, que té uns 4.730 metres, acabant després del pont del Rigart, abans de Planoles, pel qual es travessa a la vora esquerra del riu, deixant enrera fins a deu diferents foradades. Dit pont és un viaducte de tres arcs de nou metres de llum i un tram de ferro de 46 per una alçada de 24. La darrera foradada és la de Ventolà, prop del quilòmetre 18 a partir de Ripoll; i la més llarga és la de sota Sant Antoni, d'uns 220 metres. La secció sexta, té poc més de cinc quilòmetres, arribant fins Espinosa, figurant-hi el viaducte de Les Casetes, de set arcs de nou metres de llum i 25 d'alçada, altres dos sobre els barrancs dels Conills i de la Mina i diversos petits ponts i sis foradades, la més llarga d'uns 167 metres aproximadament. Aquí acabava, en realitat, la primera gran secció d'aquest ferrocarril, la construcció de la qual fou dirigida per l'enginyer don Telm

Lacasa, costant bon xic més de set mil·lions de pessetes. D'aquí en avant les obres foren dirigides principalment pel Sr. Martínez de Velasco.

En la secció o tros seté augmentaren les dificultats tècniques, tenint aquesta prop de sis quilòmetres d'extensió i figurant-hi fins a set foradades i un pont de vuit metres de llum sobre el barranc de Palós. Una de les foradades, ben curiosa, és la que es troba passat dit pont i fa el número 32 de les de la línia; és de més d'un quilòmetre i de forma helicoïdal de 80 metres d'alçada i una corba de 230, que és el mínimum permés per la llei. Produeix un bell efecte la sortida de dita foradada per sobre del nivell d'entrada del mateix. El pressupost de contracta d'aquest tros era de més de cinc mil·lions de pessetes, acabant en l'estació i esplanada de Tosses, a uns 1.408 metres d'altitud hipsomètrica. El tros vuité és de més de cinc quilòmetres i mig, dels quals n'ocupa prop de quatre la foradada de Tosses, de la qual parlàrem especialment en el número de febrer de 1919 d'aquest nostre BUTLLETÍ.

Durant aquest trajecte de Ribes a Tosses, es gaudeix de bella vista, principalment per la bandada esquerra pujant vers els vessants de Coma Armada i cim de Pla de Pujals, formant pintoresques reconades de vistós efecte en totes les temporades de l'any. Passada la foradada de Tosses, el paisatge canvia esdevenint encara més bell en entrar en l'ampla i riallera vall de La Molina, sota els alts massissos pirenenics dels Puigllançada i Padró dels Quatre Batlles que la dominen.

La via travessa dita vall per entafurar-se per la barrancada de Carboneres, formant el seu tros nové d'uns cinc quilòmetres de llargària, amb un pont sobre el riu, de dotze metres de llum, altre viaducte i cinc foradades. L'estació d'Alp és troba ja en el tros desé, de cinc quilòmetres més, en el qual es troba igualment l'estació de Caixans, després d'un revolt o angle pronunciat en entrar en plena Cerdanya, que s'albira majestuosament estesa entre dues grans brancades de la serra pirenenca, coronades per pics diversos de forma escaienta i atractívola. El pressupost d'aquestos dos trossos era d'uns tres mil·lions i mig de pessetes aproximadament. En el darrer tros, d'uns dos quilòmetres i mig, hi ha el pont de tres arcs de 15 metres de llum sobre el Segre i l'estació de Puigcerdà, passat el quilòmetre 48 i a uns dos de la frontera.

Tal és, en síntesi, el traçat d'aquest ferrocarril tan desitjat. D'aquí en avant la Cerdanya, aquest tros de Pàtria sens parió, no restarà isolada i la carenada pirenenca queda apropada a nosaltres

facilitant les excursions per aquells formosos indrets. Les estacions de Tosses, La Molina i Alp, principalment, i la de Puigcerdà, seran punts de partida per ascensions interesantíssimes, i no hi ha dubte que mercès a dita nova via de comunicació hi guanyarà notablement la riquesa i benestar de la Cerdanya i l'expansió de l'excursionisme per son terrer rublert de bel·leses naturals. La vall de La Molina és, a nostre entendre, un lloc a posta per a sojornar-hi tant durant l'estiu com a la hivernada, fent-ne un centre d'excursions i d'esports de neu; i respecte Puigcerdà, no cal dir, que mercès a dita via, les excursions vers les serres de Maranges i Andorra, massís de Queralt, regions lacustres de Lanós i La Puyosa, etc., seran més fàcils i planeres pels que vivim un xic allunyats d'aquella comarca.

Per aquestes raons, ens complavem en fer constar aquest acte de la inauguració del transpirenenc Ripoll-Puigcerdà fins a dita vila, tot desitjant i esperant que sia igualment un fet l'acabament del seu traçat per terres franceses fins a Aix-les-Thermes.

E. V. R.

Crònica del Centre

SOCIS INGRESATS EN EL TERCER TRIMESTRE DE 1922.—Josep M.ª Degollada Castañs.—Domènec Mora.—Josep Albert Ralduà.—Josep M.ª Terrés Camaló.—Gabriel Campo Cunchillos.—Miquel Sanmiquel i Roca.—Alexandre Casals i Farran.—Gabriel Mari i Romeu.—Alvar Casals i Farran.—Natali Miret i Casals.—Pau Ferrer i Piera.—Antoni Monzón Mosso.—Baltasar Gispert Sandoval.—Baldomer Comas i Bru.—Antoni Fló i Martí.—Pere Lupi Laura.—Martí Marten.—Josep Bertran Solsona.—Francesc Parés i Codolosa.—Antoni Franca i Bayle.—Alvar Xanxo i Xanxo.—Daniel Franca i Bayle.—Antoni Cercós i Farras.—Salvador Seguí i Juan.—Joan Batlle Martínez.—Josep Rovira i Mas.—Joan Baucis Tulla.—Enric Noëlle.—Evarist Santamaria.

Estació meteorològica de Viella (Vall d'Aràn)

RESUM DE LES OBSERVACIONS DEL MES DE SETEMBRE 1922

TEMPERATURES A L'OMBRA				PRESSIONS BAROMÉTRIQUES	
MITGES MENSUALS		MÀXIMA ABSOLUTA en 24 hores	MÍNIMA ABSOLUTA en 24 hores	MITGES MENSUALS A 0° I A LA GRAVETAT NORMAL	
8 mati	4 tarda			8 mati	4 tarda
10°45	15°38	29°5 (dia 21)	0.5 (dia 17)	682.4 mm.	681.5 mm.
Oscil·lació ex- trema men- sual 29° Variació màxi- ma diurna (dia 21) 20°5		MITGES MENSUALS		A 0° I AL NIVELL DE LA MAR	
		18°5	6°7	765.45 mm.	762.97 mm.
				Màxima (dia 20) . . . 773.8 mm. Mínima (dia 27) . . . 750.7 ° Oscil·lació extrema. 23.1 °	

HUMITAT RELATIVA

PLUVIOMETRIA

MITGES MENSUALS	8 mati	4 tarda		
			Total d'aigua caiguda en el mes . .	82.2 mm.
			Dia de major caiguda (dia 29) . . .	26.8 °
			Intensitat per dia de pluja i neu . .	5.28 °
Termòmetre sec.	10°45	15°38	Total d'espessor de neu en el mes . .	—
Termòmetre moll	9°4	12°7	Dia de major espessor (dia)	—
Humitat (percentatge) . .	87.4	69.7	Vent dominant en els dies de pluja i nevades.	N.NE
Dies de saturació	2	—		

VENT

DIRECCIÓ	8 mati	4 tarda	VELOCITAT EN 24 HORES	
Calma	9	2		
N.	10	6		
NE.	6	14		
E.	1	—		
SE.	2	1		
S.	—	—		
SW.	—	1		
W.	1	1		
NW.	1	5		
			Mitja mensual diària	64.920 k.
			Màxima absoluta (dia 25)	144.600 k.
			Recorregut total en el mes	1947.600 k.

ESTAT DEL CEL

DIES	8 mati	4 tarda	DIES DE	NÚVOLS			NUVOLOSITAT	
				CLASSE	8 m.	4 t.	MITGES MENSUALS	
Serens	9	8	Pluja 15				8 mati	4 tarda
Nuvolosos	7	10	Boira 9	Cirrus	5	1		
			Rosada 5	Nimbus	1	7		
			Gebre 1	Stratus	—	—	5.8	6.2
Coberts	14	12	Neu 2	Cumulus	2	4		

NOTA.—Tempesta en els dia 24.

Les anotacions diàries han estat preses pel G.^a Josep i revisades pel Dr. M. FAURA I SANS